

СПЕЦИФІКА РОЗУМІННЯ ІДЕЇ ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕНЕСАНСНОМУ ГУМАНІЗМІ

У статті аналізується специфіка розуміння ідеї гідності людини в українському ренесансному гуманізмі. З'ясовано, що його метою є фомування досконалої, доброчесної, гідної людини, наділеної високими моральними якостями, спроможної втілити свої високі принципи й переконання в життя, актуалізувати свою богоподібність.

Ключові слова: гідність, цінність, людина, український ренесансний гуманізм.

The article deals with the essence of human dignity in the Ukrainian Renaissance Humanism is analyzed. The upbringing and worthy person with high moral qualities, capable of realizing his principles and values and actualizing godlike nature is considered the aim of the Ukrainian Renaissance humanism.

Key words: dignity, value, person, Ukrainian Renaissance Humanism.

Ідея гідності, значущості людини має глибинну історико-філософську традицію. Важливою її складовою є інтелектуальний доробок українських ренесансних гуманістів.

У цілому, зазначена тема постає як етична, і тут відомі роботи В.А.Малахова, Г.Д.Бандзеладзе, Р.Г.Апресяна, А.А.Гусейнова, Е.В.Золотухіної-Аболіної та ін. Разом із тим на часі потреба в синтетичному дослідженні цього феномену з історико-філософських позицій.

Ідея гідності в українському ренесансному гуманізмі має багато спільного з поглядами на це питання в античній філософії, проте, як зазначає відома дослідниця української філософської думки епохи середньовіччя Марія Кашуба, у ренесансному підході наявна й своя специфіка, визначена впливом християнства.

© Дойчик М., 2011
...к особистість, яка може со-творювати разом з Богом, його часточка – Дух [4, с.156].

На відміну від середньовічної людини, погляди якої були звернені до надкосмічного Творця, пошуки якого здійснювались у глибинах власної самосвідомості, українська людина доби Відродження шукала шляхів уподібнення до Бога не тільки через самозаглиблення й внутрішнє містичне осяяння, а й через спрямовану назовні активність, через любов, в усвідомленні значимості свого буття.

У середні віки людина пишалася передусім своїм походженням, давністю роду чи титулами, за що, власне, і цінувалась, і прославлялась іншими. Людина без шляхетного родоводу не могла розраховувати на шану й повагу до свого життя. Шляхетність уважалась невіддільною ознакою високого походження: лише аристократ визнавався здатним до справжньої величі душі, героїчних учинків. Натомість ренесансні гуманісти ставили значимість людини в залежність від її особистих якостей, особистої доброчесності, таланту та вміння їх реалізувати. Представник аристократичного роду, на думку ренесансних гуманістів, повинен заслужити шану шляхетними справами, своїми героїчними вчинками чи гідною пам'яті нащадків громадською або благодійною діяльністю

тощо. Утверджувалася думка, що той, хто не одержав дару у вигляді «шляхетності крові», може набути «шляхетності духу» завдяки своїй наполегливості, доброчесності, самовдосконаленню: «Добродетельное благородство преобретается, а не дается родством» [1, 35 зв.]. Таке розуміння цінності людини висловлюють Станіслав Оріховський, Григорій Сяноцький, Симон Пекалід, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Касіян Сакович, Лаврентій Зизаній, Юрій Рогатинець, Віталій з Дубна, Ісайя Копинський, Іван Вишенський та ін. Серед них можна виділити Станіслава Оріховського, який виступав за рівність усіх станів у Польщі. Єдиним доказом і законним підтвердженням шляхетності, уважав мислитель, є особисті якості представників цього стану й узгоджені з ними доброчесні вчинки.

Шляхетність за духом, а не за походженням, поцінування людини за її особисті заслуги, а не за аристократичні титули лягли в основу міркувань про людину й у Віталія з Дубна. У главі «Про благородство» він писав: «Будь доброчесним і з тебе почнеться шляхетність... Краще бути шляхетним, ніж народитися шляхетним». Гідність людини визначається лише її душевними якостями, наголошував Віталій з Дубна: «Усе благо міститься в душевній доброчесності, котрій зашкодити ніхто не зможе, навіть якби він відняв вільність, шану й багатство...» [1, 77]. Гідність – це внутрішня сила людини, вона залежить лише від неї самої й тому певна. Цінуючи свою гідність, людина стає незалежною від будь-яких несприятливих обставин. Отже, по-справжньому гідне буття можливе лише для людини шляхетного духу, тобто тієї, що дотримується принципів дієвої моральності: щедрості, добродійності, людинолюбності, душевної мужності й великодушності [1, 87]. Як влучно підмітив Віталій з Дубна, ні в чому не може відчувати такої радості шляхетна людина, як у чистій совісті, основою якої є саме доброчесне життя [1, 81].

Шляхетністю духу українські ренесансні гуманісти називали здатність людини прощати образи, долати в собі бажання помсти, сатисфакції, серцем «небоязненно терпеть скорбь и помышления великие имеют» – у цьому й полягає справжня шляхетність [1, 35 зв.].

За Юрієм Дрогобичем, завдяки доброчесним думкам, що знаходять свою актуалізацію у вчинках, людина може не лише наблизитись до Бога, а й уподібнитись до нього. Про це читаємо у вірші-присвяті Папі Римському:

Ти досягнув завдяки своїй зірці найбільшої цноти, –
З тої причини усі мають за Бога тебе [6, с.175].

Гідність українськими мислителями розумілася не тільки як дар природи, а і як наслідок виховання, самовдосконалення, праці людини над собою впродовж усього життя. Ідею необхідності морального зростання висловив у своєму вірші Павло Кросненський:

Якщо бажаєш, хто б ти не був, сягнуть
Похвал найвищих, благ найжаданіших...

Служи щоденно милій наставниці, –
Святій Чесноті, тільки до неї слід
Невтомно йти... Її над усе цінувати [6, с.176].

Виховання якостей гідної людини українські ренесансні гуманісти дуже часто поєднували з набуттям мудрості. Мудра людина – то, на їхню думку, передусім мислитель, філософ, людина гідна, високоморальна, обдарована великим розумом, досвідом і глибокими знаннями. У житті вона чинить завжди розумно й розважливо.

Для Станіслава Оріховського доброчесність і мудрість – взаємопов'язані. Бути гідним – те саме, що керуватись мудрістю. «Серед усіх чеснот мудрість вважається захисницею», – казав він [9, с.41]. Мислитель постійно підкреслює значення розуму як важливого чинника в утвердженні доброчесності як передумови цнотливого поведіння. В іншому місці Станіслав Оріховський порівнює розум із каганцем, що освітлює людині дорогу до щастя лише тоді, коли вона обрала правильні етичні орієнтири [6, с.176].

Крім Станіслава Оріховського, мудрості надавали великого значення у вихованні людини Софроній Почаський, Касіян Сакович, Григорій Сяноцький, Кирило-Транквіліон Ставровецький, анонімний автор «Похвали мудрості». Вони твердили, що справи моральності належать не лише до релігії, але й до розуму, що суть моральної досконалості полягає не в запереченні бажань, не в сковуванні їх релігійними приписами, а в ошляхетненні розумом, бо «і скарб, і клейноди можуть украсти, а ремесла, науки і доброчесності – ні». Отож знову можемо спостерігати те саме поєднання, що і в Станіслава Оріховського, доброчесності й мудрості, які «користь і душевну, і тілесну приносять» (Анонім).

Мудра й доброчесна людина здатна оцінити й гідно сприйняти себе, усвідомити важливість і потрібність свого буття. У мудрості, на думку Кирила-Транквіліона Ставровецького, багатство перебуває «у правиці, а слава, честь і держава – у лівиці» [7, с.248, 262].

Кирило-Транквіліон Ставровецький, підкреслюючи те, що гідність людини залежить від наявності особистих якостей, у той же час відзначав важливість іншого аспекту цієї проблеми, а саме: гідність виявляє себе як інтегральний результат морально витриманого доброчесного життя. Мислитель уводить принцип користі як основи людської моральності, одночасно засуджуючи паразитизм, «леность і праздность преклятую» [10, с.12].

Ідеал діяльного творчого життя, подвижництва був притаманний духовній культурі України віддавна, а пізніше був покладений в основу ренесансного гуманізму. Станіслав Оріховський, звертаючись до польського короля, закликав його бути «сильним, мужнім», здобувати авторитет суспільно-корисною діяльністю «гідною короля», набутим досвідом, відвагою [9, с.27]. Кожен індивід, уважав мислитель, здатен жити гідно [6, с.105]. Ця думка Станіслава Оріховського була підтверджена його власним активним життям. Свій багатогранний талант оратора, публіциста, історика, політика, філософа-життєлюбця він реалі-

зував у багатьох своїх творах. «Рутенський Демосфен», «сучасний Цицерон» – так називали в Західній Європі цього найбільш визначного українського представника тогочасної гуманістичної культури. Станіславу Оріховському був притаманний оптимістичний погляд на людське життя, у якому, на його думку, треба досягти гармонії почуттів, самодостатності та сили духу.

Людина, на думку вітчизняних мислителів, здатна зрозуміти, оцінити все багатство й розмай навколишньої природи, спроможна творити духовні цінності, що мають велику суспільну вагу.

Суспільну значимість і корисність своєї праці усвідомлював представник раннього українського ренесансного гуманізму XV ст. Юрій Дрогобич. Він писав: «Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням: хай буде користь від них роду людському в житті» [6, с.104]. У стилі ренесансних оцінок людини і Юрій Рогатинець убачав вище благо в «народній користі», активному, діяльному житті, спрямованому на благо суспільства. Він відкидав позицію пасивного спостерігача, бо вона, на його думку, є позицією крайнього егоїзму й користь від неї сумнівна [3, с.82]. Аналогічний підхід до досліджуваної проблеми зустрічаємо в західноєвропейських гуманістів. Вони проголосили метою життя активну діяльність на благо собі й суспільству. Людина, на їх думку, повинна вести такий спосіб життя, щоб бути «задоволеною сама собою, цінованою іншими і корисною багатьом». У цьому й полягає гідність людини [8, с.60].

Як наголошував один із найбільш видатних подвижників українського ренесансного гуманізму Лаврентій Зизанія, справжньому християнину «не досить самої віри, але й добрих учинков є потреба». Людина мусить активно трудитись на благо суспільства з глибокого переконання в тому, що це принесе користь людям, а не зі страху за бездіяльність у потойбічному світі. Мислитель підкреслював, що служити добру на землі людина повинна завжди, «навіть хотяй бы жодних мук грішникам зготованих не было» [3, с.92]. Захищаючи ідеали громадянського служіння, активного суспільного життя, Лаврентій Зизаній, подібно до Юрія Рогатинця, виходив із ренесансного розуміння людини як істоти тілесно й духовно здорової, не зіпсованої «гріховним» минулим, створеної для творчої самореалізації та самоствердження.

Людська природа є божественною в потенції й постійно продовжує змінюватись відповідно до того, чи діятиме вона згідно зі своєю божественною природою, коли зміна спрямована безперервно до кращого в ній, до ідеалу, чи зіб'ється з прямого шляху, коли буде рух у протилежний бік. Від самої людини, від її вільної волі як діяча залежить реалізація її природних властивостей у думках, воліннях, учинках, відчуттях, словах – цінність її буття у світі. За Лаврентієм Зизанієм, якщо така духовна й практична діяльність буде здійснюватись згідно із загальним божественним законом людської сутності, то природний розвиток людини буде спрямований до безпристрасності й миру. Людина, як творець самої себе, може уподібнитись Богові, але може бути і «рабом страстей плотских и уподобится скоту, дьяволу» [2, с.160].

У дусі ренесансного возвеличення гідності людини Лаврентій Зизаній твердив, що людина – рівна Богові, проте актуалізація цієї рівності, розкриття в собі божественних властивостей досягається в добродішній практиці, безкорисливому служінні людям. Ця думка є лейтмотивом філософії гідності в українському гуманізмі кінця XVI – першої третини XVII ст.

На відміну від Платона, для якого Бог слугував «дзеркалом», що допомагало людині пізнати природу своєї душі, в українському ренесансному гуманізмі в дусі візантійсько-києворуської духовної традиції сама людська душа мислиться як певне дзеркало, у якому Абсолют пізнається через відзеркалення в ній Його божественних властивостей. Для того, щоб сутнісні властивості людської душі були досягнуті споглядаючим розумом, вони повинні енергійно реалізовуватись у природний для них спосіб. А останнє можливе лише в разі добродішного життя особистості. Відповідно, людина стає «дзеркалом», що відображає божественні чесноти, коли здобуває їх через реальні моральні вчинки.

Кирило-Транквіліон Ставровецький у своєму «Зерцалі богословія» закликає людину спрямовувати всі свої життєві сили на пробудження свого сумління, на «добродетельне життє», що, на його думку, дозволяє людині уподібнитися Христу, досягти стану обожнення [10, 59]. Цей мотив є домінуючим й у Віталія з Дубна: «Сообразуйся, молю житію Христа и получиш сладость и доброту житія Бога» [1, 12]. Гідні вчинки за умов перманентної моральної рефлексії стають основою реалізації кращих сил душі людини, дозволяють привести саму душу у відповідність до її природного Взірця.

Навіть для такого подвижника аскетичного способу життя, як Ісайя Копинський, відкриття в собі божественного можливе не лише за допомогою віри, а, насамперед, завдяки саморозвитку розуму, через прилучення розуму до істини й подолання людиною в собі всього недосконалого, нижчого, земного. «Від розуму і пізнання народжується віра» [5, 22]. Мислення, що скероване на істину, формує й зміцнює віру, призводить до примноження чеснот: «Наскільки процвітає розум, настільки зростає й віра, наскільки зростає віра – настільки примножуються чесноти» [5, 22 зв.]. Людина створюється. Безперервно, знову й знову створюється, перевершуючи себе попередню в здійсненні вищих цінностей. Створюється в житті, в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль.

Переживання людиною власної цінності й утвердження її навіть у суперечобставинах визначається в українському ренесансному гуманізмі як почуття власної гідності, як духовна винагорода й любов, як прилучення до вищої духовності, «життя во Христі» [2, с.236].

Гідне буття – це досягнення надприродного, непідвладного цьому світові, це вияв вищого, трансцендентного в людині, це буття без очікування тієї винагороди, що дається тим, хто лише зі страху перед жахаючою карою небес, моторошною картиною пекла дотримується праведності, чинить добро й уникає гріха.

На думку більшості українських ренесансних гуманістів, залежність людини від вищих сил сприяла б знеціненню її як особистості, перетворила б на «мертвий камінь» у руках Творця, затьмарювала б «образ Божий» у людині. Людина розглядалася ними як самоцінне творче начало, співтворець із Богом, як першопричина у своїй особистісній діяльності. Українські ренесансні гуманісти намагалися розуміти моральний світ людини не з точки зору гріхопадіння й майбутнього спасіння, а як проблему гідності людини, що визначається моральною цінністю її вчинків.

1. Віталій з Дубна. Діютра, албо Зерцало, и выражене живота людского на том свѣтъ... – Ев'ю : Тип. Виленского братства, 1612. – 182 л.
2. Зизаний Лаврентий. Катехизис / Лаврентий Зизаний. – Гродно : Тип. Короля полского, 1783. – 346 л.
3. Кашуба М. В. Філософія Відродження в Україні / М. В. Кашуба, І. В. Паславський, І. С. Захара. – К. : Наукова думка, 1990. – 334 с.
4. Кашуба М. Утвердження українського ренесансу : [рецензія на:] Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / М. Кашуба // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 153–157.
5. Копинский Исая. Алфавит духовный... / Исая Копинский. – К. : Тип. Печер. Лавры, 1760. – 219 л.
6. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. – К. : Основи, 2000. – 472 с.
7. Пам'ятки братських шкіл на Україні : Кінець XVI – початок XVII ст. : Тексти і дослідження. – К. : Наукова думка, 1988. – 566 с.
8. Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст. / за ред. М. В. Кашуби. – Л. : Логос, 1998. – 239 с.
9. Станіслав Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження : Антологія : у 2 ч. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 23–421.
10. Ставровецький К.-Т. Зерцало богословіи избрана от многих книг... / К.-Т. Старовецький. – Почаїв : [б. в.], 1618. – 114 л.